

“KULLANICI DOSTU” BİR UNSUR: LÂMÎÎ’NİN NEFEHÂT TERCÜMESİNİN TOPKAPI A. 1422 NÜSHASINDAKİ FİHRİSTE YAKINDAN BAKMAK

“A USER FRIENDLY” ELEMENT: A CLOSER LOOK AT THE FHRIST IN THE
TOPKAPI A. 1422 MANUSCRIPT OF LÂMÎÎ’S NEFEHÂT TRANSLATION

Mustafa Altuğ YAYLA* 

Öz

Osmanlı yazma eserlerinin bazılarında günümüz matbu eserlerinde yer alan içindekiler kısmına benzer bir işleve sahip fihrist adı verilen bölümler bulunmaktadır. Okurların eserde ulaşmak istediği bilgiye erişiminde muhtemel bir role sahip bu unsurların eserlere eklenerek dönemin okuma pratiklerinin şekillenmesine etkiye bulunduğu iddia edilebilir. Bu değerlendirme yazısında, tekil bir örnek olarak, 16. yüzyıl Osmanlı sahasının önde gelen gelen mutasavvıf şairlerinden Lâmiî Çelebi’nin (ö. 938/1532) Molla Câmî’den (ö. 898/1492) tercüme ederek *Fütûhu’l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi’l-Müşâhidîn* adını verdiği evliya tabakatının en eski tarihli (953/1546) Topkapı A. 1422 nüshasındaki fihrist kullanımına odaklanılacaktır. Yazıda ilk olarak İslami yazma eserlerde içindekilere benzerliğiyle ele alınabilecek fihristler üzerine genel bir değerlendirme yapılacak, daha sonra ise Maaik van Berkel’in önerdiği “kullanıcı dostu” (user-friendly) tabirinin kavramsallaştırmasına odaklanılacaktır. Ardından Lâmiî’nin tercüme eserinin Topkapı A. 1422 nüshası ana hatlarıyla tanıtılacak ve nüshadaki fihrist bölümünün “kullanıcı dostu” yönleri örneklerle incelenecektir. Nihayetinde bu değerlendirme yazısı ile Osmanlı yazma eserlerinde yer alan fihristlerin okurlar tarafından nasıl kullanıldıkları üzerine yapılabilecek muhtemel çalışmalara giriş mahiyetinde bir zemin sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: fihristler, içindekiler, yazma eserler, kullanıcı dostu, Lâmiî Çelebi

Abstract

Some of the Ottoman manuscripts contain elements called fihrists, which had a similar function to the “table of contents” in today’s printed books. Inserted in the texts by the scribes, these elements played a role in shaping the reading practices of the era by facilitating the reader’s access to relevant information in the manuscript. This article will focus on the usage of fihrist in the oldest (953/1546) preserved copy (Topkapı A. 1422) of the leading 16th century Ottoman sufi-poet, Lâmiî Çelebi’s (d. 938/1532) *Fütûhu’l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi’l-Müşâhidîn*, which was a translation of a Sufi biographical dictionary by Molla Câmî (d. 898/1492). In this regard, this article will first provide a general review of fihrists in the Islamic manuscripts followed by a focus on the conceptualization of the term ‘user-friendly’, as suggested by Maaik van Berkel. Then the main points of the Topkapı A. 1422 copy of Lâmiî’s translation will be introduced,

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun / Türkiye, altug.yayla@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4793-2385

and the user-friendly aspects of the fihrist part in the manuscript will be analyzed in the light of specific examples. Ultimately, this article aims to provide an introductory framework for future studies on the usage of fihrists in Ottoman manuscripts by the contemporary readers.

Keywords: fihrists, table of contents, manuscripts, user-friendly, Lâmiî Çelebi

Giriş

Günümüzde herhangi bir kitabın içeriği hakkında bilgi edinmek veya konularına dair fikir sahibi olmak istenildiğinde ilk yapılan şeylerden birisi içindekiler kısmına bakmaktır. Benzer bir pratik Osmanlı yazma eser kültürü için de geçerlidir. Zira Osmanlı yazma eserlerinin bazılarında tıpkı günümüz matbu kitaplarında olduğu gibi içindekiler benzeri unsurlar bulunmaktadır.

Modern öncesi İslam dünyasında üretilmiş yazma eserlerde yer alan içindekiler benzeri unsurları ele alan çalışmaların öncülerinden biri Franz Rosenthal'ın 1947 tarihli, İslami ilimlerin modern öncesi dönemdeki teşekkülüne ve sahip olduğu hususiyetlere odaklanan *The Technique and Approach of Muslim Scholarship* (İslami Tetkiklerde Teknik ve Yaklaşım) adlı eserinin olduğunu görürüz.¹ Rosenthal İslami yazma eserlerde indeks ve içindekiler gibi unsurların bulunduğunu belirterek bu öğelerin dönemlerinde fihrist olarak adlandırıldığının altını çizer.² İslami yazma eserler üzerine bütünlüklü çalışmalarıyla tanınan François Deroche *Islamic Codicology* (İslam Kodikolojisi) adlı kitabında fihristlere değinir. Nizâmî'nin (ö. 611/1214?) *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* eserlerini ihtiva eden *Hamse'sinin* Paris'te bulunan nüshasını inceleyen Deroche, nüshanın gayet sanatlı bir fihrist ihtiva ettiğini belirterek araştırmacılara edebî eserlerin nüshalarında da fihristlerin bulunabileceğini gösteren bir örnek sunar. Buna ek olarak dinî ve edebî konularda metin ihtiva eden çok sayıda antoloji nüshasında da fihrist bulunduğunu tespit eder.³ Adam Gacek, İslami yazma eserlerin temel özelliklerini anlatan el kitabı mahiyetindeki çalışmasında ise fihristler bahsine bir başlık ayırarak, bu unsurların genellikle eserin metin kısmı başlamadan hemen önce yer aldığını belirtir ve genel yapı ve özelliklerini örneklerle somutlaştırır.⁴

Yazma eserlerin sayfa düzenlerinde zaman içinde muhtelif dönüşüm ve değişimlerin meydana geldiği tahmin edilebilir bir durumdur. Bu çerçevede özellikle Abbasi döneminin ilk zamanlarından itibaren, yazma eserlerin sayfa düzenlerinde gerek metnin sayfa üzerinde hizalandırılması gerek başlıklandırılması gerekse de sayfa kenarlarında bırakılan boşluklar gibi çok sayıda konuda, belli bazı standartlara varıldığı gözlemlenmektedir.⁵ Elias Muhanna'nın

1 Franz Rosenthal, *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, Pontificium Institutum Biblicum, Rome 1947.

2 *Age.*, s. 40.

3 François Déroche, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, London 2006, s. 317-18.

4 Adam Gacek, *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*, Brill, Leiden 2009, s. 259.

5 Temel bir çalışma için bk. Johannes Pedersen, *The Arabic Book*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2014, s. 20-37; François Déroche, *Islamic Codicology*, s. 159-185; daha güncel bir çalışma için bk. Frederike-Wiebecke Daub, *Formen und Funktionen des Layouts in arabischen Manuskripten anhand von Abschriften religiöser Texte: al-Büšîris*

vurguladığı üzere Memlûk coğrafyasında özellikle 13. yüzyıldan itibaren okuryazarlığın hızla gelişmesi, yazma eser üretiminin ve kullanımının artması, ek olarak ansiklopedik eserlere olan talebin gözle görülür bir şekilde çoğalması gibi muhtelif nedenler ile, en azından Mısır, Suriye ve Filistin bölgesinde, bu standartların artık belli bir kalıba ulaştığı ve yazma eserlere fihrist gibi çok sayıda unsurun daha fazla eklenir hâle geldiği anlaşılmaktadır.⁶

Nitekim Memlûk bölgesindeki yazma eserlere ait fihristler bazı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Memlûk kitap kültürü üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Maaike van Berkel ansiklopedi nüshalarının sahip olduğu sayfa düzenlerine eğilerek bu unsurların okurlar için kitapları daha rahat kullanılabilir hâle getirdiğini gözler önüne serer.⁷ Berkel, başlıkların ve kısımların nüshalarda renkli mürekkep kullanılarak kategorize edilmesi ve hacimli eserlerde fihrist kullanımı gibi hususlara değinir.⁸ Aynı zamanda tüm bu unsurları “kullanıcı dostu” tabiri ile kavramsallaştırarak modern öncesi İslam dünyasına ait yazma eserler üzerine yapılabilecek çalışmalar için bir araştırma çerçevesi sunar.⁹

Osmanlı yazma eserleri hakkındaki mevcut literatüre bakıldığında bu hususun araştırmacıların özel bir odağı hâline gelmediği tespit edilir. İstisnai olarak bu konu hakkında Yavuz Köse genel bir değerlendirme sunmaktadır. Adam Gacek’i takip ederek fihristlerin Osmanlı yazma eserlerinde metin kısmından hemen önce yer aldığını belirterek nüshaya bazen doğrudan müstensih tarafından bazen de ilerleyen bir zamanda farklı kişiler veya okur ya da nüsha sahibi tarafından eklendiğini vurgular.¹⁰ Bu tespitlerine ek olarak fihristlerin günümüz matbu kitaplarından farklı olarak, eserin metnindeki sayfalarına tekabül etmekten ziyade o maddenin eserde bulunan sırasına işaret ettiği altını çizer. Ayrıca Köse, fihristlerin fiziksel özelliklerine de değinerek bazı fihristlerin liste, bazılarının ise kutu formunda olduğuna; fihristteki liste numaralarının ise bazen Arap bazen de her bir harfin tekil veya bir arada olarak belli bir rakamsal değere tekabül ettiği ebced rakamları şeklinde verildiğine dikkat çeker.¹¹

Burda, al-Ġazūlis Dalā'il und die Šifā' von Qādī 'Iyāq. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, s. 193-205; ayrıca konu hakkında genel bir değerlendirme için bk. Beatrice Gruendler, *Book Culture Before Print: The Early History of Arabic Media*, The Margaret Weyerhaeuser Jewett Chair of Arabic Occasional Papers, The American University of Beirut, Beirut 2012.

- 6 Elias Muhanna, *The world in a book: Al-Nuwayri and the Islamic encyclopedic tradition*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2018, s. 16-29; bu dönemde bahsi geçen bölgenin yazma eser kültüründe vuku bulan dönüşümler için ayrıca bk. Konrad Hirschler, *The Written Word in the Medieval Arabic Lands: A Social and Cultural History of Reading Practices*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2011, s. 1-11, 11-32.
- 7 Burada metin ve nüshayı bilinçli olarak iki ayrı unsur olarak gösterdiğimi vurgulamak isterim. Zira İslami yazma eser kültürlerinde bir eserin metninin nüshalarının o eserin müellifi ile çoğunlukla doğrudan hiçbir ilişkisi yoktur. Bu açıdan örneğin müellif bir eserin metnini inşa ettikten sonra nüshalar ondan bağımsız bir şekilde müstensihler tarafından istinsah edilmekteydi.
- 8 Maaike van Berkel, “Opening Up a World of Knowledge: Mamluk Encyclopedias and Their Readers,” s. 366-373.
- 9 Agm., s. 359.
- 10 Yavuz Köse, “Table of Contents”, *Manuscript Cultures 9: Wonders of Creation: Ottoman Manuscripts from Hamburg Collections*, ed. Yavuz Köse, Janina Karolewski, 2018, s. 95.
- 11 Agm., s. 96-97; ebced rakamları konusunda temel bilgi almak için bk. Mustafa İsmet Uzun, “Ebced”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 10, (1994), s. 68-70.

Modern öncesi İslam dünyasında kaleme alınan yazma eserlerdeki fihristler üzerine literatür henüz gelişmektedir ve yeni incelemelere muhtaçtır. Bu incelemede öne çıkan bir evliya tabakat tercümesi olan Lâmiî Çelebi'nin¹² (ö. 938/1532) Molla Câmî'den (ö. 898/1492) tercüme ettiği *Nefâhatü'l-Üns*¹³ adlı eserinin bulunan en eski nüshası olan Topkapı A. 1422'deki fihrist kullanımı incelenerek Osmanlı bağlamında tekil bir örnek sunulacaktır.¹⁴ Berkel'in “kullanıcı dostu” (user-friendly) tabirinden istifade edilerek fihristlerin, okurların nüshada bulmak istediklerine kolayca erişmelerine yardımcı unsurlar olarak görülebileceği öne sürülecektir.¹⁵

1. Topkapı A. 1422 Nüshasının Genel Özellikleri

Bu değerlendirme yazısına konu edilen eser, Lâmiî tarafından tercüme edilirken *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin* adıyla yeniden isimlendirilmiş ve 927/1521 yılında tamamlanıp dönemin tahta yeni çıkmış sultanı I. Süleyman'a (974/1566) ve Belgrad fatihlerine ithaf edilmiştir. Lâmiî'nin hazırladığı evliya tabakatı tercümesi çağdaşı kaleme alınmış diğer sufi tabakat kitapları ile karşılaştırıldığında eserin Farsça orijinalinde bulunan ve Lâmiî'nin tercüme esnasında ekledikleri ile beraber 650 kadar biyografik/menkıbevi evliya maddesi içermekte ve böylece Anadolu ve Balkanlar sahasına ait en mufassal evliya tabakatı olmuştur.¹⁶

Lâmiî'nin meşhur Timurlu âlim Camî'den tercüme ettiği bu evliya tabakatının müellif nüshası veya müellifin yaşadığı dönemden günümüze ulaşmış herhangi bir nüshası şimdiye kadar tespit edilememiştir. Bilinen en eski tarihli nüsha ise bu yazıda kullanılacak olan ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde A. 1422 koduyla kayıtlı olup 953/1546 tarihinde *Muhammed bin Abdülhay bin Abdurrahman* tarafından İstanbul'da istinsah edilen nüshadır.¹⁷ Metin kısmı

12 Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Günay Kut, “Lamiî Çelebi and his works”, *Journal of Near Eastern Studies*, 35/2, (1976), s. 77-90.

13 Lâmiî Çelebi'nin tercümesinin günümüzde mevcut olan 90 nüshasından 77 tanesine bakabildiğim belirtmem gerekir. Bunların da 47 adetinde fihrist bulunmaktadır. Bu nüshalar üzerine detaylı inceleme için bk. Songül Karaca, *Lâmiî Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019, s. 58-114, fihrist bulunan nüshaların listesi için bk. Mustafa Altuğ Yayla, *Informing the Ottoman Literati about Sunni Tasavvuf: The Venture of Lâmiî Çelebi's Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin in the Reading Public of Early Modern Ottoman Rûm (ca. 1500-1800)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hamburg Üniversitesi, Hamburg 2021, s. 158-214.

14 Nüshanın tam künyesi şu şekildedir, bk. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin*, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422.

15 Maaie van Berkel, “Opening Up a World of Knowledge: Mamluk Encyclopedias and Their Readers”, *Encyclopaedism from Antiquity to Renaissance*, ed. Jason König ve Greg Woolf, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 357-376.

16 Bilindiği gibi Anadolu'da bu tercümeden önce çok sayıda Tezkiretü'l-evliyâ tercümesi mevcuttu. Bunlardaki madde sayısı da 90'dan azdı. Bu sayının da 650 sayısına göre oldukça düşük olduğu açıktır. Bu konuda bk. Nesibe Kablander, *Feridüddin-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâsının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerinde Mukâyeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2015; maddelerin sayısı nüshalara göre değişmektedir. Bu konuda bk. Hasan Ali Esir ve Songül Karaca, “Üç Sufi Tabakat Kitabının Mukayesesi: Nefehâtü'l-Üns, Nesâyimü'l-Mahabbe ve Fütûhu'l-Mücâhidin”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5, (2017), s. 88-109.

17 Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidin*, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 300b.

290 yapraktan ibaret olan nüsha, nesta'lik hatla yazılmıştır ve 23 satırdan ibarettir. Nüshanın zahriyesinde yazan “Şevketlü sultan Abdülhâmid Hân Efendimiz Hazretlerinin Enderûn-ı Hümâyûn Kütübhânesine vakf-ı şerifleridür” ifadesinden anlaşıldığı üzere nüsha bir şekilde Sultan I. Abdülhamit (ö. 1789) zamanında Enderun'a ulaşmıştır.¹⁸ Ayrıca katalog bilgilerine göre nüsha sağlam bir cilde sahiptir ve 245x150 mm boyutlarındadır.¹⁹ Son olarak nüshada kullanılan el yazısının gayet okunaklı olması, kağıdının aharlı oluşu ve sayfalarda kırmızı ve altın rengi mürekkeplerin kullanımından yola çıkarak nüshanın özenli bir şekilde hazırlandığı söylenebilir. Böylesine hacimli ve sanatlı bir nüshada yer alan fihrist de bu özenin bir parçası olarak nüshaya eklenmiş olabilir.

2. “Kullanıcı Dostu” Bir Unsur Olarak Topkapı A. 1422 Nüshasındaki Fihrist

Topkapı A. 1422 nüshasına yakından bakıldığında; nüshada başlık, serlevha, tablo, cetvel ve fihrist gibi çok sayıda unsurun yer aldığını gözlemlemek mümkündür. Tabakat eserlerinin çok sayıda madde içermesi, hacimli olması ve ansiklopedik özellikler arz etmesi ile nüshada bu gibi unsurların yer alması doğrudan bağlantılıdır. Zira bu tercümenin nüshalarının ortalama 300 yaprak, yaklaşık 600 sayfa uzunlukta olduğu ve fihristlerin 650 kadar mutasavvıf maddesini içerdiği göz önüne alınırsa, var olan bu unsurların hacimli bir eserde okurun metnin içeriğine nispeten daha kolay nüfuz etmesine yardımcı olacağı açıktır.

Görsel 1. Fihristin genel görünümü.



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 1b-2a.

18 Age., 1a.

19 Bu bilgiler Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının sağladığı (yazmalar.gov.tr) katalog bilgilerine dayanmaktadır. Nüshanın bulunduğu kurum Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'nin günümüzdeki genel politikası araştırmacılara nüshaların sadece elektronik kopyalarını sağlamaktır.

Topkapı A. 1422'deki yedi yapraktan oluşan fihrist incelendiğinde tıpkı metinde olduğu gibi fihrist de nesta'lik hatla yazılmıştır. Ayrıca fihristte ve eserin kalan kısmında kullanılan kağıdın ve el yazısının benzer nitelikte oluşu fihristin nüshaya sonradan eklenmediğini, nüsha ile beraber üretildiğini gösteriyor olabilir.

Görsel 2. Fihristin başında bulunan serlevha.



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 1b.

Fihristte bulunan maddeler tasavvuf üzerine genel değerlendirmelerin yapıldığı mukaddime kısmı ile değil, bunun yerine doğrudan bir şekilde mutasavvıf maddeleri ile başlamaktadır. Serlevha²⁰ ile başlayan fihrist (bk. **Görsel 2**) erkek ve kadın mutasavvıflar olmak üzere iki kısma ayrılmış olup tabakat maddelerinde mutasavvıfların adının yazılı olduğu kısımlar altın, mutasavvıfları kuddise sırruhu (Allah ruhunu mukaddes kılsın) gibi tazim eden ifadeler ise kırmızı renkle belirtilmiştir. Ayrıca nüshada yer alan mutasavvıfların kitapta kaçınıcı sırada olduğunu gösteren ebced rakamlı kısım ise siyah renkli mürekkep tercih edilerek vurgulanmıştır.²¹ Fihristte mutasavvıf isimleri iki sütun hâlinde ve sağ baştan başlamak üzere sıralanıp cetveli bir tablo içinde sunulmaktadır (bk. **Görsel 3**).²² Nüshanın bu şekilde hazırlanmasının bir müstensih

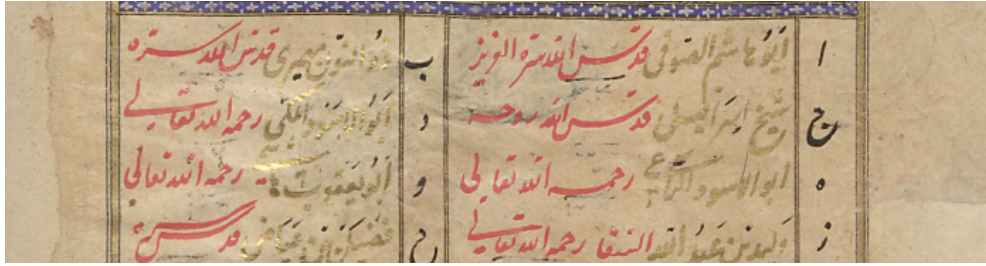
20 Serlevhalar yazma eserlerde metnin ilk başladığı yerde genellikle tezhip ile süslenmiş kısımlardır, bu konuda bk. Gülnur Duran, “Serlevha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 36, (2009), s. 567-569.

21 Arap rakamlı bir nüsha örneği için bk. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidin*, Berlin Staatsbibliothek Or. quart. nr. 1396.

22 Nüshalardaki her fihristin aynı olmadığını vurgulamak gerekir. Bunlardan bazılarındaki fihrist liste formatında değil kutu formundadır, örneğin bk. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidin*, Manisa Akhisar, Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 174; diğer taraftan bazı fihristler oldukça kalitesiz formdadır, örneğin bk. Lâmiî Çelebi,

tercihi mi yoksa bir dönem temayülü mü olduğu konusunda bir tespitte bulunmak için aynı dönemde istinsah edilmiş pek çok nüshanın benzer bir yaklaşımla karşılaştırılarak incelenmesi gerekmektedir.

Görsel 3. Fihristte Zünnûn-ı Mısri'nin bulunduğu kısım.



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 1b.

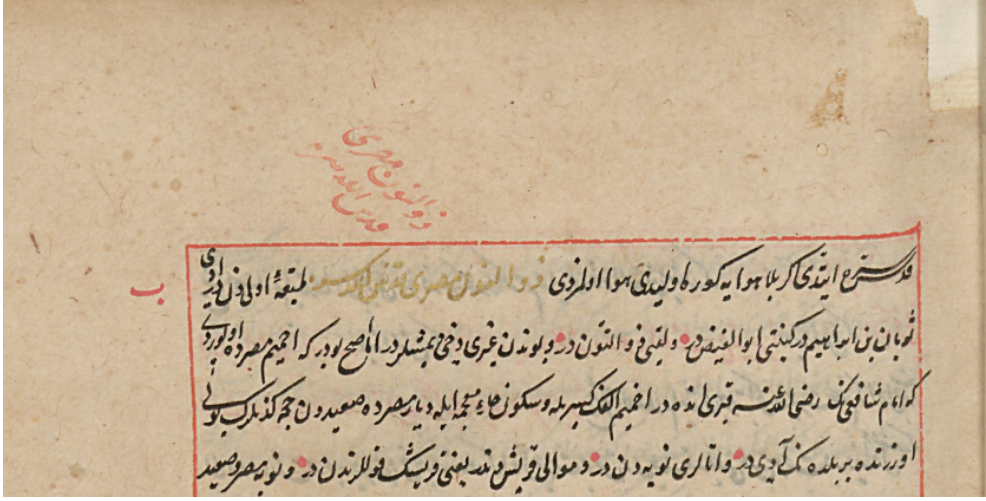
Verilen bu bilgiler ışığında, Topkapı A. 1422 nüshasında yer alan fihristin okur için nasıl “kullanıcı dostu” olabileceği sorusunu **Görsel 3**'te işaret edilen mutasavvıf maddesi özelinde incelemek mümkündür. Erken dönem mutasavvıflarından Zünnûn-ı Mısri (ö. 245/859?)²³ hakkındaki madde ebced hesabında ikiye karşılık gelen *be* (ب) harfi ile başlamaktadır. Bu açıdan müstensihin fihristteki maddeleri listelemeye Arap rakamları yerine, ebced rakamlarını tercih ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Ayrıca Zünnûn-ı Mısri adının fihristteki diğer mutasavvıf maddelerinde olduğu gibi altın renkli mürekkep kullanılarak yazıldığı, mutasavvıfa dua edilen kısımda ismindeki mürekkepten farklı olarak kırmızı bir mürekkep tercih edildiği görülmektedir. Bu durum nüshadaki diğer maddeler için de geçerlidir.

Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şazeli Tekkesi, nr. 130; ayrıca bazıları tamamlanmamış yapıdadır, bk. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, İstanbul Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Aziz Mahmud Hüdayi Efendi, nr. 1048, bu konuda detaylı bilgi yakın zamanda tamamlanan doktora çalışmamda mevcuttur, bk. Mustafa Altuğ Yayla, *Informing the Ottoman Literati about Sunni Tasavvuf: The Venture of Lâmiî Çelebi's Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn in the Reading Public of Early Modern Ottoman Rûm (ca. 1500-1800)*, s. 101-108.

23 Necdet Tosun, “Zünnûn el-Mısri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44, (1989), s. 575-576.

24 Ebced rakamları konusunda temel bilgi için bu incelemede bulunan 11 numaralı dipnotta işaret edilen kaynağa müracaat ediniz.

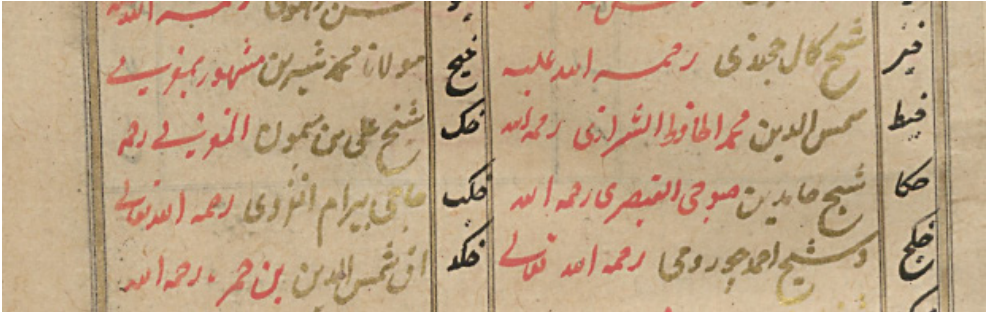
Görsel 4. Eserin metninde Zünnûn-ı Mısırî'nin bulunduğu kısım.



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 35a.

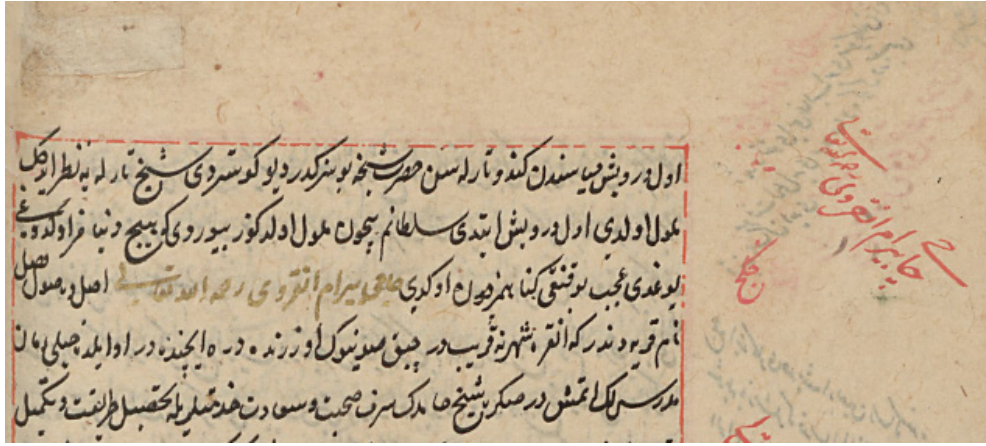
Zünnûn-ı Mısırî'ye ait tabakat maddesi nüsha metninde sayfa 35'a da (bk. **Görsel 4**) tıpkı fihristte olduğu gibi altın sarısı mürekkeple yazılı şekilde bulunur. Yine aynı görselde görüldüğü gibi eserin metnindeki bu kısmın hemen üstünde, adının ve ona edilen duanın kırmızı mürekkeple yazıldığı bir kısım daha vardır. Bu iki unsurun, okurların nüsha sayfalarına göz atarken aradıkları tabakat maddelerini kolayca bulmasına yarayacağı ve bu açıdan “kullanıcı dostu” unsurlar oldukları öne sürülebilir

Görsel 5. Fihristte Hacı Bayram-ı Veli'nin bulunduğu kısım.



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 7a.

Görsel 6. Eserin metninde Hacı Bayram-ı Veli'nin maddesinin ve bu sayfadaki derkenarda adının bulunduğu kısım



Kaynak: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 287b.

Benzer durum fihristteki diğer maddeler için de geçerlidir. Osmanlı tasavvuf geleneğine büyük etkide bulunmuş bir mutasavvıf olan Hacı Bayram-ı Veli (ö. 833/1430) maddesi de aynı şekilde örneklendirilebilir. Fihristte *Hacı Bayram-ı Ankaravî, Rahmetullahi te'âlâ 'aleyh* şeklinde geçen *tabakât* maddesi, eserin metninde yer alan mutasavvıf maddeleri arasında 622. sırada bulunur (ebced olarak: (حكب), (bk. **Görsel 5**).²⁵ Yine Zünnün-ı Mısri örneğine benzer şekilde, Hacı Bayram-ı Veli'nin adı da eserin metninde kullanılan siyah renkten farklı olarak altın sarısı mürekkeple ve isminin sayfa kenarında aynı şekilde kırmızı mürekkeple belirtilmektedir (bk. **Görsel 6**).²⁶

Tüm bu bulgular neticesinde, kitabı baştan sona okumak yerine, kitapta yer alan mutasavvıf maddelerinden seçici bir şekilde istifade etmek isteyen bir okurun ilk olarak nüshanın fihristine bakabileceği düşünülebilir. Okurun bunu yaptıktan sonra aradığı mutasavvıfın tabakattaki sırasını öğrenip ardından bu mutasavvıfı ya nüsha sayfa kenarlarında verilmiş olan kırmızı renkteki yardımcı unsurlar ya da eser metninde aradığı mutasavvıf maddesinin altın sarısı mürekkep kullanılarak metnin siyah mürekkepli kısmından ayırıştırılmış satırların yardımıyla bulabileceği öne sürülebilir. Bu yardımcı unsurların nüshada rastgele bir arama yapmaya göre okurun okuma pratiğini kolaylaştıracağı kesindir.

25 Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidin li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422, 8a.

26 Age., 287b.

Sonuç

Bu değerlendirme yazısının temel amacı modern öncesi İslam dünyasında üretilmiş yazma eserlerin unsurlarından biri olan fihristlerin okur için temel işlevinin ne olduğu konusunda tespitlerde bulunmaktır. Bu amaçla Lâmiî Çelebi'nin Câmî'den çevirdiği bir evliya tabakatı olan *Nefâhatü'l-Üns* tercümesinin Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi A. 1422 kayıt numaralı, bilinen en eski tarihli nüshası incelendi. Ayrıca bu nüshadaki fihristlerin Maaiké van Berkel'in “kullanıcı dostu” tabiri çerçevesinde okur için metinde aradıklarını bulmak için kolaylaştırıcı unsurlar olabileceği örneklerle öne sürüldü.

Her ne kadar mevcut literatür Osmanlı yazma eserlerinde bulunan fihristlerin kullanımı ve yapısı hakkında detaylı bir çerçeve çizmek için yetersiz olsa da bu gibi unsurlar üzerine yapılacak yeni çalışmalarla yazma eserlerin yazıldıkları dönemdeki kullanım pratikleri hakkında detaylı tespitlerde bulunmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

- Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. A. 1422.
- Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, Berlin Staatsbibliothek Or. quart, nr. 1396.
- Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, Manisa Akhisar, Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 174.
- Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şazeli Tekkesi, nr. 130.
- Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn*, İstanbul Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Aziz Mahmud Hüdai Efendi, nr. 1048.

Araştırma Eserler

- Daub, Frederike-Wiebke, *Formen und Funktionen des Layouts in arabischen Manuskripten anhand von Abschriften religiöser Texte: al-Bûşîris Burda, al-Ğazûlîs Dalâ'il und die Şifâ' von Qādî 'Iyâd*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016.
- Déroche, François, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, Al-Furqân Islamic Heritage Foundation, London 2006.
- Duran, Gülnur, "Serlevha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 36, (2009), s. 567-569.
- Esir, Hasan Ali ve Karaca, Songül, "Üç Sufi Tabakat Kitabının Mukayesesi: Nefehâtü'l-Üns, Nesâyimü'l-Mahabbe ve Fütûhu'l-Mücâhidîn", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3:5, (2017), s. 81-115.
- Gacek, Adam, *Arabic manuscripts: a vademecum for readers*, Brill, Leiden 2009.
- Gruendler, Beatrice, *Book Culture Before Print: The Early History of Arabic Media*. The Margaret Weyerhaeuser Jewett Chair of Arabic Occasional Papers, Beirut: The American University of Beirut, 2012.
- Hirschler, Konrad, *The Written Word in the Medieval Arabic Lands: A Social and Cultural History of Reading Practices*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2011.
- Kablander, Nesibe, *Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâsının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerinde Mukâyeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2015.
- Karaca, Songül, *Lâmi'î Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019.
- Köse, Yavuz. "Table of Contents," *Manuscript Cultures 9: Wonders of Creation: Ottoman Manuscripts from Hamburg Collections*, ed. Yavuz Köse ve Janina Karolewski (2018), 95-99.
- Kut, Günay, "Lami'i Chelebi and his works", *Journal of Near Eastern Studies*, 35/2, (1976), s. 73-93.
- Muhanna, Elias, *The world in a book: Al-Nuwayri and the Islamic encyclopedic tradition*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2018.
- Pedersen, Johannes, *The Arabic Book*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2014.
- Rosenthal, Franz, *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, Pontificium Institutum Biblicum, Rome 1947.
- Tosun, Necdet, "Zünnûn el-Mısri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44, (1989), s. 575-576.
- Uzun, Mustafa İsmet, "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 10, (1994), s. 68-70.

van Berkel, Maaiké, “Opening up a world of knowledge: Mamluk encyclopedias and their readers”, *Encyclopaedism from Antiquity to Renaissance*, ed. Jason König ve Greg Woolf, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 357-376.

Yayla, Mustafa Altuğ, *Informing the Ottoman Literati about Sunni Tasavvuf: The Venture of Lâmiî Çelebi's Fütühu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn in the Reading Public of Early Modern Ottoman Rûm (ca. 1500-1800)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hamburg Üniversitesi, Hamburg 2021.